

גדעון נאור
 כפר דרום
 ד.נ. חוף עזה

כיצד הצליחו יעקב וביתו לרדת מצרימה

ראשי פרקים

- א. כיצד הצליחו יעקב וביתו לרדת מצרימה
- ב. הצגת אחי יוסף לפני פרעה - החרפת הבעיה
- ג. ארץ "זבת חלב ודבש" - בארץ מצרים?
- ד. סקידת מצב החלב והדבש בארץ מצרים
- ה. כיצד הצליח יוסף לפתור את בעיות המצרים
- ו. לסיכום המאמר

א. כיצד הצליחו יעקב וביתו לרדת מצרימה?

שאלה זו מצד פשטי הכתובים נראית תמוהה, שהרי התורה מפרטת לנו את הגורמים לירידה זו שלב אחר שלב, החל מ"ברית בין הבתרים" וכלה ב"וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה...". (בראשית, מ"ז, כ"ז).

כדי להבין את הבעיה ועומקה הבה נצא לכמה רגעים מאספקלריא שלנו עם ישראל, וננסה לעבור לספורה של האמפריה המצרית בתקופה זו. מצרים - ארץ פוריה, ללא דאגת מים ומזון, אמפריה השולטת על שטחים נרחבים ביותר, צונחת לפתע למצב איום. המים ממקור המים היחיד, הנילוס, מתמעטים והולכים. השדות מצהיבים וחייהם של עם הארץ הופכים למאבק של הישרדות... המקום היחיד שאינו סובל הוא בית פרעה אשר היה ערוך ומוכן לקדם את פני הרעה.

ברגע זה מגיעים לארץ מצרים המונים רבים של רעבים ללחם מארץ כנען, ארץ החסות, ושוברים שבר תמורת כסף. בתוך נחיל השוברים מתגלה משפחת נוודים, עבריים, אשר אין להם עיר חסות כנענית מה גם שזה לא מכבר הגיעו לכנען מ"ממלכת הצפון" - ארם. הם מובלים לחקירה באשמת ריגול ל"אברד", ואכן הוא קובע "מרגלים אתם לראות את-ערות הארץ באתם" (בראשית מ"ב, ט)...

ובינתיים הרעב במצרים מחריף והולך. אנשי מצרים מתחילים לחוש את טעם הרעב האיום. הם דורשים מיוסף בתוקף לספק להם אוכל אבל הפעם רק להם:

"ויתם הכסף מארץ מצרים ומארץ כנען ויבאו כל מצרים י"י אל יוסף לאמר הבה לנו לחם...". (בראשית, מ"ז, ט"ו). המצרים תובעים לנתק את קשרי החוץ ההומניטריים, אמפריאליסטיים. עתה יש להתרכז אך ורק בהצלת מצרים בלבד.

המצרים נפרדים מכל רכושם אשר רכשו - מקניהם, אדמותיהם ולבסוף מותרים על חירותם. האמפריה האדירה הפכה לארץ של עבדים נרצעים. והנה, בעוד מצרים מתחילים להפרד מרכושם הפרטי מביא "הנער העברי" את כל משפחתו ה"עברית"² מצריימה ומאכילם "לחם לפי הטף" (בראשית, מ"ז, י"ב) ולא לחינם הסמיכה התורה פס' זה ל"ולחם אין בכל הארץ כי כבוד הרעב מאוד ותלה ארץ מצרים וארץ כנען מפני הרעב" (שם, י"ג) ויותר מכך "ויושבי"³ יוסף את אביו ואת אחיו ויתן להם אחזה בארץ מצרים במיטב הארץ רעמסס...". (שם, י"א). וכאן עולה השאלה הגדולה כיצד הצליח יוסף לשכנע את פרעה לאפשר למשפחתו תנאים אלו:

1. עברם העברי והארמי של המשפחה מדרג אותם ברמה פחותה מזו של ערי כנען שתמיד היו ערי חסות מצריות. ואפילו כנענים אלו הוגבלו בקניית השבר.
2. אנשים אשר סכנת מוות מוחשית לעיניהם עלולים להתמרד כנגד חלוקת מזון כה חיונית⁴.

1. הרמב"ן (שם): "הזכיר כי חס הכסף מארץ כנען, בעבור כי מצרים בבואם אל יוסף יזכירו לו זה, כי אמרו אחרי שחס הכסף גם מארץ כנען ולא יבואו עוד אליך לשבור...". רד"ק (שם): "ויבואו כל מצרים וארץ כנען הלכו למקומות אחרים...". 2. ע"י במגדים ט"ו, על משמעות עברי במאמרו של ר' יואל בן-נון "העברים וארץ העבריים". 3. ע"י ברמב"ן (שם) שבני ישראל באו לגור ואילו פרעה ציוה "שיושיבם כאנשי הארץ התושבים בארץ גשן". 4. עפ"י המדרש הגדול (בפרשתינו) היחה לפרעה בעיה בחוד חצר המלוכה: "ויטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו (ברא', מ"ה, ט"ז) - ולא בעיני כל עבדיו. אמרו מה זה שהוא אחד, הורידנו מגדולחנו, הללו עשרה על אחת כמה וכמה. הדא היא דכתיב "שמח מצרים בצאתם" (תהילים, ק"ה, ל"ח) - בצאתם שמחו. בביאתם לא שמחו".

3. פרעה מודע לבעיה שנותרו לו עוד חמש שנות רעב קשות עימם הוא צריך להתמודד. האם זה הגיוני להכניס מאות⁵ פיות נוספים למלכות?

ב. הצגת אחי יוסף לפני פרעה- החרפת הבעיה

ואכן, יוסף ביודעו את המכשולים הללו, פונה לדרך הדיפלומטית. מפגש בין משפחתו לבין פרעה:

"ומקצה אחיו לקח חמישה אנשים ויצגם לפני פרעה ויאמר פרעה אל- אחיו מה מעשיכם ויאמרו אל פרעה רעה צאן עבדיך גם אנחנו גם אבותינו" (בראשית, מ"ז, ב-ג).

מפגש זה מעורר תמיהות רבות:

א. לדעתם של המפרשים את "מקצה אחיו" - "מן הפחותים שבהם לגבורה שאין נראים גבורים...". (רש"י, שם).

עולה התמיהה: אם כן מה תועלת יש במפגש? האם יוסף רוצה להוכיח לפרעה שאין צורך להאכיל את אחיו בשנות הרעב?

ב. יתרה מכך אחי יוסף, עפ"י הנחיתו של יוסף (בראשית, מ"ו ל"א-

לד) ב"ישיבה המכינה" לפגישה, מכריזים בגאון "רועה צאן עבדיך!"⁶ וכי אנשים שהם "תועבת מצרים כל רועה צאן" (מ"ו, ל"ד) זכאים לקבל תנאים מיוחדים בארץ מצרים? האם צריך להופכם ל"שרי מקנה"? (מ"ז, ו).

כשאלה זו התחבטו הראשונים וניתן מפרושיהם להרכיב מסכת נפלאה⁷ לכאורה:

5. הנציב (בפירושו על ברא', מ"ו, ז') "... והפלא לאמר שבני יעקב לא הולידו כולם רק זכרים ולא נקבות אלא נראה דגם המה הולידו הרבה נקבות אלא שלא היו בכלל שבעים נפש ולא עוד אלא דיעקב עצמו היו לו עוד בנות מנשיו... אלא שלא נזכרו בשם משום שלא היה בהם ענין נוגע לאומה הישראלית... ולא חקשה ממה שכתוב "כל הנפש הבאה לבית יעקב שבעים" דודאי היו יותר משבעים... וגם היו משונים מטבע שארי בני אדם... משא"כ שארי בנים שהולידו לא היו אלא כשארי בני אדם...". ניתן ללמוד מדבריו שלכתוב היה ענין מיוחד בהזכרת שבעים זכרים אלו - עד דור שלישי מיעקב - אבל לא הזכיר את הנקבות ואת הדורות המאוחרים. שלפי חשבון הגילאים סביר לאמר שכבר נולדו. ניתן לשער שאלו השמות נזכרו כבסיס למשפחות שהוזכרו במדבר, כ"ו שמהוות את הבסיס לחלוקת כנען בין השבטים ואשר חלוקה זו נזכרת כבר בברכת יעקב ואנכ"ל. 6. תמיהה זו מובאת במדרש "לקח טוב": "כיוון שאמר להם מה מעשיכם, אמרו לו רועה צאן עבדיך, בקש להם: מה הנאה יש לי מכך שבאחת בארצי הלא כל רעה צאן תועבת מצרים? וקודם שדבר הוא התחילו הם לומר לגור בארץ באנו, לא ירדנו פה להשתקע, אלא לגור בארץ באנו...". במדרש זה אחי יוסף לא יזמו את הכרות "רועה צאן עבדיך" אלא פרעה שאל להם. והשאלה מחריפה יותר על דרך הפשט שהרי יוסף עצמו יזם הכרזה זו. 7. הרב בן ציון פירר מביא מסכת זו (בספר "פנים חדשות לתורה", דפוס רובינשטיין, עמ' 247-249) ומסיק ממנה שה"מלך החדש" על פי הדעה "שנחחדשו גזירותיו", לא רצה להגיע למרד צבאי! ולכן חכה עד אשר ימותו אחי יוסף - שרי הצבא. עפ"י שיטתנו (שתוכח בהמשך)

רבי אברהם אבן עזרא והחזקוני בעקבותיו (ב-מ"ז, ו') מפרשים את המשרה המוצעת על ידי פרעה כרועי סוסים ופרדים שאף הם נקראים "מקנה".

מאידך, המהר"ם והמוסיף לרשב"ם מפרשים את "שרי המקנה" כראשי גייסות (תרגום: "רבני חיל"א" המופיע בתוספת לרשב"ם).

פרושים אלו משתלבים היטב שהרי הסוסים המצריים ידועים כרכב המלחמה באותם ימים וכן הפרדות מפורסמות כרכב שרד מלכותי. לשיטה זו מובן היטב הביטוי "אנשי חיל" (שם) כפשוטו - אנשים בעלי כח שלטון וכשר צבאי.

מסכת זו, לדעתי היא בעייתית בכמה תחומים:

א. בעת מצוקתם, יוסף מוכד לתושבי מצרים לחם תמורת מקנה: "ויביאו את מקניהם אל יוסף ויתן להם יוסף לחם בסוסים ובמקנה הצאן ובמקנה הבקר ובחמרים...". (מ"ז, י"ז). האין כאן הדגשת יתר של המלה "מקנה" המופנית לצאן ולבקר ולא לסוסים וחמורים?

ב. גם אם נקבל מסכת זו עדיין לא מובן כיצד אחי יוסף מציגים בפשטות ואפילו בגאווה ("גם אנחנו גם אבותינו") את מקצועם, בעוד "תועבת מצרים כל רועה צאן?"⁸

ג. התרגום של שרי מקנה ל"רבני חיל"א" לא נראה כפשוטם של דברים. ומה הקשר בין "מקנה" לצבא?

כהמשך לפגישת אחי יוסף מביא יוסף את אביו הזקן לפני פרעה. אף פגישה זו מעוררת תמיהות, וכי מה טעם להביא אדם זקן, בא בימים לפני פרעה, האם פרעה צריך להוכיח שיש צורך בהאכלת זקנים נוספים במלכותו? או שמא צריכה התורה לאמר לנו שפרעה לא ראה מעולם אדם זקן כל כך (ספורנו, מ"ז, ח')? עד כדי כך חריפה הבעיה עד שהרד"ק אומר "ואיני מוצא טעם לספור הזה למה נכתב" (שם, מ"ז, ז').

ניחן לאמר שפרעה חשש שבני ישראל המונהגים ע"י "שרי המקנה" אחי יוסף, ישלטו על ארץ גשן וינחקו ממצרים [סברה זו מועליח בפרשנים על הפסוק "ועלה מן הארץ" (שמות, א', י') - "ועלינו מן הארץ, ולא פתחו פה לשטן...". (ראב"ע הקצר, שם)]. הוכחה נוספת לכושר לחימתם של ישראל, שמביא הרב פירר במאמרו, בה הוא סוקר את מלחמות ישראל - עמלק, מדין, סיחון ועוג, ניחן לדחות על פי דברי הראב"ע הארוך (שמות, י"ד, י"ג). בדבריו קובע ראב"ע שמלחמת עמלק היחה ניסית ושאר מלחמות ישראל היו דווקא לאחר מותם של בני יוצאי מצרים בעלי האופי הגלותי. 8. אפילו אם נסביר את הצעת יוסף כהצעה להרחקת בני-ישראל מתועבות מצרים, אין זה מסביר את קבלת האדמות והמזון ביד נדיבה.

ג. "ארץ זבת חלב ודבש" בארץ מצרים?

את דיוננו בשאלות אלו נתחיל מדיון אחר לגמרי. נגה הראובני בספרו "טבע ונוף במורשת ישראל" מנגד את הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש" ל"נחלת שדה וכרם" וטוען ש"חלב ודבש", שהם תוצרת הצאן והמדבר (שבו מוצאים את דבש דבורי הכר המנצלות את פריחת צמחי הכר במדבר), מסמלים את חורבן האזורים המעובדים ואובדנו של עובד האדמה.

כסוף מאמרו מתמודד נגה עם הכתוב בספר במדבר ט"ז, י"ג "המעט כי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר כי - תשתרר עלינו גם - השתרר"...

כזכור זוהי טענת דתן ואבירם כנגד משה. "תמיהה היא: אם אמנם נכונה ש"ארץ זבת חלב ודבש היא ארץ מכוסה צמחי בר ויערות, כפי שנוכחנו לעיל, איך יתכן כי גם ארץ מצרים כונתה כך? והלא מצרים היתה ידועה כארץ חקלאית מובהקת! זאת נוכל להבין כאשר נעייין בהנחיותיו של יוסף בדברו אל אליו בכואם מצרימה: "והיה כי יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיכם? ואמרתם אנשי מקנה היו עבדיך מנעורינו ועד עתה, גם אנחנו גם אבותינו. בעבור תשכו בארץ גשן כי תועבת מצרים כל רעה צאן". (בראשית, מ"ו, לג-לד) הצאן הוא אויבו המסוכן ביותר של כל שדה מעובד וכל מטע וכרם. מכאן ברור שבארץ חקלאית כמצרים היה "תועבת מצרים כל רועה צאן"⁹.

היה צורך, אפוא, לבור לבני ישראל אזור שאינו חקלאי, אך גם לא שחון וצחיח. ארץ גושן היתה, איפוא, אזור של שפע מרעה. בלא להכנס השאלה היכן בדיוק מקומה של גושן בתוך ארץ מצרים, הרי אין ספק כי בגושן לא היו שטחים חקלאיים כי אם אזורים שהיה בהם שפע של מרעה טבעי. מכאן מסתברים דברי דתן ואבירם שקראנו לעיל, על "ארץ זבת חלב ודבש" אשר ממנה הוציא משה את בני ישראל את הנדודים במדבריות סיני¹⁰.

9. במאמרינו אנו מדייקים "רועה צאן" ולא כפי שמדגיש המדרש הגדול: "רועה צאן" לפי שהיו המצרים עובדי מזל טלה והיו עובדין את הבהמה לכן היו מרחיקין את הרועה". ניתן לאמר שבחוקפה זו - של ירידת בני ישראל למצרים - עבודת האילילים של סגיידה לחיות, לא היתה נהוגה כלל. בערך "מצרים" באנציקלופדיה המקראית (ברך ה', עמ' 262-263, חומס א. למבדיו, קמברידג') נאמר שיש המזהים את התקופות-ירידת בני-ישראל למצרים ותקופת אחנאתון שהאמין ב"אל אחד"-בשמש, בתקופות זהות. אך זיהוי זה אינו ודאי מחוסר ראיות. ד"ר ישראל אלדד (בספר "הגיונות מקרא", 1986, עמ' 71-72) טוען שדווקא חוסר ראיות זה מצביע על ההתנגדות החזקה של הפרעונים המשעבדים (שהשתייכו לשושלת פרעונים חדשה) לאמונה זו, שהיתה יוצאת דופן במצרים ובלחי מוסבת על ידי החוקרים.

ממסכנותיו של הראובני עולות כמה בעיות:

- א. כיצד יתכן שבארץ מצרים לא היו שטחי מרעה עוד לפני בא אחי יוסף גושנה. והרי למצרים עצמם היו בהמות אוכלות עשב: סוסים, מקנה צאן, מקנה בקר וחמורים. בהמות אלו מוזכרות הן בהחלפתם בלחם לאכול על ידי תושבי מצרים והן במכת הדבר: "הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן דבר כבד מאוד" (שמות, ט', ג) י"ו.
- ב. כיצד מכנה פרעה ארץ מרעה כ"מיטב הארץ" (מ"ז, ו') כאשר ברור שבעיני פרעה, "מלך החקלאים", אדמת מרעה אינה "מיטב הארץ", אלא רק אדמה חקלאית מתאימה לתאר זה.
- ג. היתכן שפרעה "בונה" את פיתם ואת רעמסס ערי המסכנת י"י - שכנראה היו ערים מרכזיות ששמשו לאגירת מזון, מעשה שאינו הגיוני בתוך ארץ שאינה חקלאית, כפי שמניח נגה במאמרו

10. שאלה דומה לזו - בהקשר לע"ז ולא בהקשר לבעית חקלאות- הועלתה בכתי "מושב זקנים" (מובא בחורה שלימה, הרב מ. כשר, חש"י, "ויגש", עמ' תחתוק) "וחימה. וכי לא היה להם צאן, והלא כתיב "הנה יד ה' הויה במקנך" ועוד "ושמחם שרי מקנה על אשר ליה" ונ"ל שביניהם לא היו מניחים שום צאן אך ברחוק מן השדה. ברחוק מן הישוב היו מניחים - לכך אמר "חשבו בארץ גשן", כלומר, רחוק מן הישוב... וזהו שאמר משה "הו נזבח את תועבת מצרים" וכו' כלומר, ביננו לא יניחו אותנו לזבח אם לא שנרחק". בחשובה זו ישנה סתירה מינה וביה - אם ישראל היו בארץ גשן שהיא רחוקה מן הישוב א"כ מדוע היה משה צריך לצאת הרחק מן הישוב? והרי מושב בני ישראל מחוץ לישוב מצרים? לכן י"ל שארץ גשן הייתה ארץ פוריה לחקלאות שהתפתחה לאחר שנות הרעב ולכן בני הוצרכו לבקש לזבח את צאנם מחוץ לארץ גשן. ועוד נ"ל שבימי משה הייתה עבודת בע"ח נפצה ולכן הייתה בעית "הו נזבח את תועבת מצרים"... אך בימי פרעה שמלך בימי ירידת בני"ל למצרים עבודה זרה זו לא הייתה קיימת במצרים (עיי' בהערה הקודמת). 11. "ערי מסכנות" (אנציק' מקראית, כרך ה', עמ' 166, בנימין מזר, ירושלים) "... מקובלת הסברה, שיש קשר בין מסכנות לבין המלה האכדית mashkanati בהוראת גרנות, אסמים, שחזרה מאשורית לעברית. ספייזר סבר שהמלה "מסכנות" קשור במעמד ה- mushkenu האכדי, היה האזרח בן המעמד הנחות במיסופוטמיה, ומכאן שיש לבאר את המלה "מסכנות" במשמעות ערים שנבנו בעבודת כפיה... אבל אפשר ש"מסכנות" אינה במקורה אלא מלה כנענית, שנגזרה מן השורש סכנ... בתרגומים הקדומים משתקפות שתי מסורות של חרגום: זו של השבעים המתרגמים ערים מבוזרות. והשניה של התרגומים הארמיים ת"א קרוי בית אוצרות ת"י: א: קרוי אוצריא... כיוצא בזה במדרש (שמ"ר, פ"א, י"ד) הוקשה מלת "מסכנות" למלת סוכן (וכן פרשה רש"י וראב"ע)... במאמרנו בחנונו ללכת בדרך הראשית של משמעות של אוצרות תבואה ומזון שזו מעידה על חקלאות מפוחחת באזור. או גם על המובן הקרוב לסכן שהוא פקיד המלך (ע"ע "סכנ", אנציק' מקראית, כרך ה' עמ' 46-10) שאף מהבנה זו נלמד שארץ גשן הייתה ארץ בעלת חשיבות גדולה מעבר לאדמת מרעה שאין בה עיקר ישוב.

ד. בספר שמות ניתן לראות סימנים לכך שבני-ישראל שכנו ליד היאר:

"כל הבן הילוד היאורה תשליכהו" (שמות א', כ"ב).
 "ולא יכלה עוד הצפינו ותקח-לו תבת גמא ותחמרה בחמר ובזפת ותשב בה את-הילד ותשם בסוף על-שפת היאר" (שמות ב', ד').
 ולא רק משפחת משה אלא "ותאמר אחתו אל-בת-פרעה האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העברית ותינק לך את-הילד (שמות ב', ז')
 האם בני-ישראל בארץ גשן שכנו ליד היאר באדמת מרעה? והרי גדות היאר שמשו כאזור חקלאי מובהק?

ד. סקירת מצב החלב והדבש במלכות מצרים

תחילה נתרץ את השאלה הראשונה על נגה הראובני, וממנה נלך ונפרש את כל הקשיות והלבטים מתחילת המאמר.

אכן בארץ מצרים היה מקנה צאן ובקר. אך מקנה זה היה משמש לסיפוק צרכים אישיים בלבד, הבהמות שכנו ליד ביתם של המצרים וספקו להם את החלב הדרוש להם ולמשפחתם. אבל לעומת זאת יצור תעשייתי של חלב לא היה כנראה בנמצא - "כי תועבת מצרים כל רועה צאן" - שהרי ייצור תעשייתי כזה עלול היה לחסל במחי יד עבודת כפיים רבה. כמו כן ניתן לאמר שהבקר שמש לחרישת השדות ולדישת התבואה כפי שניתן לראות בציורי הקיר בקברי המלכים הפרעונים.

רבש, קל וחומר שלא היה בנמצא כלל, שהרי הדבש באותם ימים נרדה ע"י רועי הצאן ששוטטו במדברות ולקטו אותו מכוורות דבורי הבר (עיין בשמואל א', י"ד, כו-כז לגבי הדבש שרדה יונתן ביער). ורועי צאן לא היו במצרים. וסימן לכך ניתן למצא במנחה ששלח יעקב ליוסף מארץ כנען "...קחו מזמרת הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש נראת ולט בטנים ושקדים" (בראשית מ"ג, י"א). כאן אנו רואים רשימת מוצרים שלא היו בנמצא במצרים, שהרי אפילו מעט מהמוצרים הספיק.

מתוכם בולטים לעיננו מוצרי הכוורת: "דבש" ו"נכאת" שהרד"ק (בראשית, ל"ז, כ"ה) ורש"י (שם, מ"ג, י"א) מפרשים אותו כשעווה (עפ"י בראשית רבה, צ"א, י"א).

כפי הנראה לא צרף יעקב אל המשלוח מוצרי חלב הן בגלל השערתינו שהחלב במצרים היה בנמצא ו"מעט" חלב לא היה מרשים את יוסף והן בגלל הסכנה של קלקול המוצרים בדרך למצרים.

מקור נוסף לייבוא מוצרים אלו למצרים מופיע בפרשת מכירת יוסף:
 "...והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד¹² וגמליהם נישאים נכאת
 וצרי ולט הולכים להוריד מצרימה" ובפסוק זה אנו מוצאים את הגלעד
 הידוע כמקום מרעה מובהק המתבקש ממשה ע"י שניים וחצי השבטים.
 עד כאן סקרנו את סוגית החלב והדבש במצרים על פי המסופר על
 השיירות שהיו לפני תקופת הרעב...

ה. כיצד הצליח יוסף לפתור את בעיות המצרים

יוסף מתגלגל מארץ מצרים על ידי שירת הישמעאלים, ובסופו של דבר
 עולה לגדולה בחצר בזכות פתרון חלומות פרעה: "והנה מן היאר עלת
 שבע פרות יפות מראה ובריאות בשר ותרענה באחו והנה שבע פרות
 אחרות עלות אחריהן מן היאר רעות מראה ודקות בשר... ויקץ פרעה
 וישן ויחלם שנית והנה שבע שכלים עלות בקנה אחד בריאות וטובות...
 ויאמר יוסף אל פרעה חלום פרעה אחד הוא את אשר הא-לקים עשה הגיד
 לפרעה... ועל השנות החלום אל-פרעה פעמים כי נכון הדבר מעם הא-
 לקים וממהר הא-לקים לעשתו...". (בראשית, מ"א, ב-ל"ב) באותו רגע,
 החלום המופיע פעמים - אחד הוא. ככיכול החלום יכול היה להשנות
 באותה צורה פרות ושוב פרות שכלים ושוב שכלים¹³... יוסף שומר
 את הדבר בליבו ותוהה על הכפילות המשונה...

פרעה מעמיד "איש חכם ונבון" ומצרים נצלת מחרפת הרעב. בבית פרעה
 נערמות ערמות של כסף מצרי וכנעני עד אשר באו "כל מצרים אל יוסף
 לאמר הבה לנו לחם ולמה נמות נגדך כי אפס כסף" ויוסף דורש "הבו
 מקניכם... אם אפס כסף" (בראשית, מ"ז, טו-טז) בו ברגע מצרים
 צונחת לשתי בעיות:

א. "ארות פרעה" מתחילות להמלא סוסים, מקנה צאן מקנה בקר
 וחמורים. אך בשנות רעב חמור אין למקנה רב כזה שום ערך -
 יוסף צבר אמנם מספיק אוכל אבל זה היה אוכל לבני אדם ולא
 למקנה רב.

רועי צאן אין בנמצא שהרי "תועבת מצרים כל רועה צאן" - רק
 עתה מכין יוסף את חלומו הראשון של פרעה - פרות עולות מן
 היאור ורועות באחו...¹⁴.

13. המדרש הגדול מתקשה בכך - "למה הראהו פרוח? שהתבואה והזרע אינן אלא בכח הפר שנאמר "ורב
 תבואות בכח השור" (משלי, י"ד, ד') המדרש משלין את הבעיה שוב על השבלים ולא מתיחס ישירות
 לפרות. 14. ואם ישאל השואל - מדוע א"כ חלם פרעה בתחילה את חלום הפרות והרי הבעיה
 הראשונה שבפניה ניצב פרעה הייתה התבואה? חשבתנו - דווקא משום כך, משום שבעית הפרות נראית

ב. הייבוא מארץ כנען של המצרכים שהובילו השיירות נפסק לחלוטין שהרי כפי שצינינו בתחילת המאמר המצרים דרשו לחסל את קשרי החוץ כדי לשמר על האוכל רק לאזרחי מצרים. אך לא רק דבש וצרי חסרו גם החלב חסר - שהרי המקנה בארוות פרעה...

וליוסף ישנה בעיה אישית - כיצד להתגבר על ההסגר שהוטל על מצרים ולהביא את משפחתו למצרים?

ובכן לא לחינם נקרא יוסף "נבון" - מבין דבר מתוך דברי¹⁵. בעיתו של בית המלכות הפרעוני וכן בעית הספקת המצרכים החסרים, יבאו על פתרונם המושלם על ידי הבאת משפחתו למצרים. ואכן פרעה מקבלם בשמחה¹⁶, אולי הם יביאו את הישועה למקנה הרב המתאסף בארוותיו ללא רועה ומנהיג? אולי הם ייצרו את תוצרת החלב והדבש ושאר תוצרות "מדבריות" ללא צורך בייבוא?

יוסף מתכנן את הפגישה היטב. בישיבה המכינה מבהיר יוסף לאחים את המטרה: "ואמרתם אנשי מקנה היו עבדיך מנעורינו ועד - עתה גם אנחנו גם אבתינו" - אנחנו מומחים לענייני רעית צאן - "בעבור תשבו בארץ גשן כי תועבת מצרים כל-רעה צאן" (בראשית, מ"ו, ל"ד) ואין מומחים כמונו במצרים.

יוסף מעז לדרוש את ארץ גשן - "מיטב הארץ" דווקא כעת בעת הבצרת הקשה. כדי להבין מדוע, נתבונן בזיהויו של הרס"ג ל"ארץ רעמסס" (מ"ז, י"א) "והוא בארץ עין שמש" - מחוז זה נמצא בשפלת הנילוס, בשפך היארי¹⁷. כפי הנראה המים המעטים שעדיין זרמו בנילוס נוצלו במצרים העליונה ואלו במצרים התחתונה השדות התיכשו וקמלו. וכדרך רועי הצאן המנצלים שדות חקלאיים שלא הצליחו, מבקש יוסף את "מיטב הארץ" שכרע, בעת שנות הבצרת, יבשה וקמלה והעלתה קוץ ודרדר.

רחוקה או אפילו כלל לא עלתה על הדעת. היא צצה ראשונה בחלום, בכדי להתריע עליה. וחלום התבואה הוצג שני מכיוון שברור שנושא זה הוא הצעד הראשון בהערכות לקראת הרעב. 15. בבראשית מ"א, ל"ג - הפסוק פורש כן בספר "לבנת הספיר" לר' דוד ברי"ה חסיד (ירושלים, חרע"ב) פרשת "מקץ" (נ.) בשם המדרש. 16. צריכים כאן לדייק בהזמנת פרעה ליעקב ובניו - "ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים" (בראשית, מ"ה, י"ח), הזמנה זו כללית ואינה מפורטת אלא הדגש העקרי הוא על הוצאת השבר והעגלות ממצרים. ההיתר המיוחד נצרך בגלל החסר בו היתה נתונה ארץ כנען באותה תקופה (לפי פירושינו). [עיי' במדרש "ליקח טוב" לגבי איסור הוצאת עגלות ממצרים והסימן שראה יעקב בעגלות]. 17. נקטנו כאן עפ"י שיטת הרס"ג המזהה את רעמסס הן בברא', מ"ז, י"א והן בשמות א', יא כ"עין שמש" שבמצרים התחתונה ולא כראב"ע הסובר בשמות (שם) שרעמסס זו לא היתה ב"מקום ישראל" באנציקלופדיה מקראית, כרך ב', ערך "גשן" (מחברו - שמואל אפרים ליונשטאם, י-ס) שם הוא קובע שזיהויה של גשן לוטה בערפל עקב כך שאינה מופיעה במקורות המצריים. בשבעים

לפגישה עצמה מביא אך ורק את "מקצה אחיו", אליו הנראים והנשמעים כרועי צאן (בדומה לספורנו (מ"ז, ב') "כדי שיביך פרעה מדבריהם ומענינם שהם בעלי מלאכת מרעה הצאן בלבד". ואכן הפגישה עוברת בהצלחה ובפרוטוקול נרשמות שיחות בעניני מרעה בלבד. פרעה מחליט לקבל את פתרון יוסף לחלומו ודורש להקים ענף כלכלי לעת חרום זו. לכך זקוקים דווקא "אנשי חיל" (מ"ז, ו'):

רש"י: "בקיאיך באומנותן לרעות צאן".

חזקוני: "לפי שהצאן הולכות במדבר לרעות במקום גדודי חיות ולסטים, צריכים הרועים להיות גבורים".

יוסף מרגיש שיש צורך בחיזוק וביסוס נוסף - לפרעה עדיין ישנם פקפוקים. ולכן מטריח את אביו הזקן אל פרעה במטרה להוכיח את מומחיות המשפחה ברעות צאן! ואכן "ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה מעט ורעים היו ימי שני חיי ולא השיגו את - ימי שני חיי אבתי בימי מגוריהם" (מ"ז, ט').

גם אני גם אבתי היינו גרים בארץ המרעה בה היינו מדבירים את צאננו, אך אני עברתי חוויות קשות אצל מעבידי: "זה עשרים שנה אנכי עמך רחליך ועזיך לא שכלו ואילו צאנך לא אכלתי טרפה לא הבאתי אליך... הייתי ביום אכלני חרב וקרח כלילה ותדד שנתי מעיני..." (בראשית, ל"א, לח-מ) י"ו' אך למרות רמאותו עבדתו כנאמנות. הוא לא הצליח לנשלני בזכות נסיוני העשיר כרועה. ובעצם הוכרתי לקבל את מרעה הצאן כמלאכתי מפני עשיו (רש"י, בראשית, ל"ב, ו') "אבא אמר לי מטל השמים ומשמני הארץ, זו אינה לא מן השמים ולא מן הארץ" - הופעה מרשימה זו שכנעה כנראה את פרעה.

מתורגמת המלה "גשנה" על העיר הירואון היא "פיתום" הנמצאת בחבל ארץ פורה ועשיר מאוד. המאמר (שם) מביא מקרה שהתיישבו שם רועים אך הזיהוי הוא על ואדי תמילאת שהינו חבל ארץ מצומצם, שלא סביר להניח שזוהי ארץ גשן כלה. כמו כן עיינו בערך "מצרים" (שם, כרך ה', עמ' 262-263, כותבו - תומס א. למבדין, קמברידג') על סיפור ירידתם של האבות מצרימה ועל חוסר הבהירות לגבי ארץ גשן. מלבד המקורות המצריים על בני אסיה שהתיישבו בדלתא המזרחית של הנילוס. 18. אף המדרש מקשר בין פסוקים אלו: "ורעים" ברח מפני עשיו, בבית לבן אכלוהו חורב וקרח כלילה, בארץ נענו "טרוף טרוף יוסף" (לקח טוב). וכן בכח"י תנחומא במבוא לתנחומא ישן הו"ב צד 10: "ימי שני מגורי מעט ורעים, באוהה שעה אמר הקב"ה ליעקב. יעקב, הצליח מעשיו ומלבן והחזרתי לך יוסף וגם מניחיו מלך ומושל ואתה אמרת "מעט ורעים" סוף שלא תבוא לימי אבתיך..." (מופיע בתורה שלימה", הרב מ. כשר פרשת "ויגש", עמ' תחתקו, חש"י).

מינוי האחים לשרים מסביר מדוע שתק העם המצרי. מדוע משפחת יוסף לא צריכה לשלם את אדמתה כתמורה ללחם אשר הם אוכלים, על כך ישנה תשובה רשמית: "רק אדמת הכהנים לא קנה כי חק לכהנים מאת מרעה ואכלו את חקם אשר נתן להם פרעה על-כן לא מכרו את-אדמתם" (ברא', מ"ז, כ"ב) ה"כהנים" הם השרים אשר לפרעה - כמו "כהן מדין" (חזקוני, שם) וכמו "ובני דוד כהנים היו" (שמואל ב', ח', יח).
ואכן אחי יוסף מונו לשרי המקנה אשר לפרעה.

זאת ועוד, יוסף העביר את המצרים היושבים בגשן הן למען יהיה להם מקום לזרע - "ואת העם העביר איתו לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו... ויאמר יוסף אל - העם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה הא-לכם זרע וזרעתם את האדמה" (ברא', מ"ז, כ"א-כ"ג) הקצה הצפוני של הנילוס - ארץ גושן - התייבש ולא הועיל אלא למקנה אך הקצה הדרומי - "מצרים העליונה" - עדיין היה ראוי לגידולים חקלאיים¹⁹.

ורק בסיום כל מהלך נאמר "וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד" (ברא', מ"ז, כ"ז).

ו. לסיכום המאמר

במאמרינו שילבנו את הפרשיות למסכת אחת, המצביעה על תיזמון מדויק של מאורעות המוסברים בשני מישורים - מישור העם הישראלי היורד למצרים ומישור קורות העם המצרי. תיזמון מדויק זה אפשר ליוסף להעלות את מעמד משפחתו ממשפחה דחוייה מבחינות שונות, למשפחה המצילה את מצרים והזוכה לאזור מבודד משלה.
ואכן שילוב מאורעות זה מאפשר ליוסף לבשר לאביו:
"וישלחני א-לקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדולה" (בראשית, מ"ה, ז').

19. בעית הזריעה באמצע שנות הרעב אלצה את הרמב"ן (ברא', מ"ז, י"ח) לזהות את שנת הזריעה כשנה הראשונה לאחר תום הרעב: "...ואמרו לו שיקנה אותם ואת אדמתם בלחם שיאכילם בשנה הזאת השביעית, ואחר שתהיה הארץ לפרעה יחן להם זרע שלא חשם האדמה, כי ידעו כי כלו שבע שני הרעב ויהיה להם זרע וקציר...". חז"ל מקשרים בין ירידת יעקב מצרימה שהיתה בשנה השניה לרעב - "כי עוד חמש שנים רעב" (ברא', מ"ה, י"א) - לבין זריעת האדמה: "הא לכם זרע" עד שלא ירד יעקב למצרים היה רעב במצרים מהו אומר "הא לכם זרע וזרעתם" וכו' (חוספחא, סוטה, פ"י). יש לשים לב שבמקור זה אין ציון לסיבת אפשרות הזריעה אלא רק תיאום זמנים. [לעומת זאת בתנחומא ישן (נשא, כ"ו) מובא שיעקב ברך את פרעה שיעלה הנילוס לרגלו - מדרש המובא ע"י רש"י (ברא', מ"ז, י') שכנראה ראה מדרשים אלו כמקבילים]. ניתן לאמר שהמדרש שהבאנו מחאר את ההשפרות הכלכלית שבמצרים כתוצאה מחכנון יעיל של ניצול האדמות בצורה נבונה - אדמות חקלאות במעלה הנילוס ואדמות מרעה בשפך הנילוס.

<u>שנות רעב</u>	<u>שנה I</u>	<u>שנה II</u>	<u>שנה III - סוף הרעב</u>
מצרים	קניית לחם בכסף.	הפסקת היבוא מכנען התאספות מקנה באריות פרעה.	הלאמת אדמות מצרים והעברת המצרים מארץ גשן למצרים העליונה.
בני- ישראל	התוודעות יוסף לאחיו	הצלת המקנה ע"י מנוי אחי יוסף ל"שרי מקנה".	נתינת אדמת גשן לישראל והפיכתה לאדמת "כהנים", בידוד בני-ישראל.